

Barta M. János

CSÁKY ISTVÁN (1635–1699) és a *Politica philosophiai okoskodás**

Problémafelvetés

1674-ben gróf Csáky István beregi és szepesi főispán pártfogásával egyszerre jelent meg Kassán latinul, Lőcsén pedig saját fordításában magyarul a *Politica philosophiai Okoskodás*-szerint való rendes életnek példája című alkotás.¹ A latin nyelvű változat magyar vonatkozású jelentőségére már Turóczy-Trostler József is felhívta a figyelmet 1937-ben. Véleménye szerint a barokk stílusjegyeket magán viselő munka már az új államrezont volt hivatott alátámasztani, a magyar fordítással kapcsolatban kiemelve, hogy az betű szerinti hűséggel követi a latin eredetit.² Magának a fordítónak a személyét azonban majd fél évszázaddal később Hargittay Emil azonosította be.³ Az ő érdemének tekinthető, hogy a *Politica philosophiai okoskodás* újra az irodalomtörténetesek látóterébe került, miután 1992-ben a magyar nyelvű fordítás kézíratos változatát kiadta és ellátta jegyzeteivel. Műfaji sajátosságainak meghatározása és a további szövegváltozatokkal való összefüggések tisztázása mellett elvégezte a szöveg forrásszintű vizsgálatát is.⁴ Az arisztotelészi filozófia skolasztikus értelmezésén alapuló, logikai, fizikai és metafizikai részekre felosztott

* Szlovákiai kutatásaimat a Szlovák Köztársaság Nemzeti Ösztöndíjprogramjának (National Scholarship Programme of the Slovak Republic) keretein belül végezhettem Eperjesen, Lőcsén és Kassán 2015. szeptember 7. és október 7. között. Ezúton is köszönöm Kónya Péternek, az Eperjesi Egyetem rektorának az ott-tartózkodásom alatti segítségnyújtást. Bécsi kutatásaimat az Osztrák-Magyar AKCIÓ Alapítvány (Ernst Mach-Stipendium der AÖÜ) ösztöndíjának segítségével végeztem 2016. február 1. és május 31. között.

¹ A lőcsei kiadást l. Régi Magyar Könyvtár (a továbbiakban: RMK) I. 1169. A kassai kiadás címe: *Philosophia politica. Sive Ratio Status Recta Ex Principiis Theoricae formata et in Alma Universitate Pragensi primum proposita.* RMK II. 1337. (A továbbiakban: *Philosophia politica*)

² *Turóczy-Trostler József*: Tizenhetedik-századi irodalmunk idegen eredetű műveihez. Irodalomtörténeti Közlemények 47. (1937) 304–305.

³ *Hargittay Emil*: Csáky István „politica philosophiai okoskodás”-a. Irodalomtörténeti Közlemények 90. (1986) 77–85.

⁴ *Csáky István*: *Politica philosophiai Okoskodás*-szerint való rendes életnek példája (1664–1674). A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Hargittay Emil. Bp. 1992. A szövegkiadáshoz készített bevezető külön tanulmányként Hargittay Emil 2001-ben publikált monográfiájában is olvasható (a továbbiakban erre fogok hivatkozni): *Hargittay Emil*: *Gloria, fama, literatura*. Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben. (*Historia Litteraria* 10.) Bp. 2001. 120–137.

Politica philosophiai okoskodásról szólva bevezető tanulmányában megállapította, hogy az a királytűkrök, az udvari gyakorlati kézikönyvek és a szöveges emblémáskönyvek műfaji sajátosságait is magán hordozza, valamint hogy az első olyan magyarországi mű, amely a kortárs jezsuita államelméletet tolmácsolja.⁵ Hargittay Emil eredményeire építve Bene Sándor már kifejezetten a *Politica philosophiai okoskodás* udvari étellel, ezzel összefüggésben a színlelés fajtáival foglalkozó részeire irányította rá a figyelmet,⁶ belevéve 2007-ben meghirdetett eszmetörténeti és irodalomtörténeti kutatóprogramjába is.⁷ Ezt követően azonban a munkával csak Kaposi Márton foglalkozott érdemben 2015-ben megjelent monográfiájában, a szerző Machiavellihez való viszonyát választva zsinórmértékül. Véleménye szerint a Machiavellire negatív példaként hivatkozó *Politica philosophia okoskodás*, ha hagyományos szemlélettel és elvont formában is, lényegében már az abszolutista politikai elképzeléseket volt hivatott alátámasztani.⁸

A *Politica philosophia okoskodás* mindazonáltal a mai napig nem kerülhetett a megfelelő történeti kontextusba, így kiadásának céljára sem derülhetett fény. Ennek egyik oka a munka és annak szerzője körüli bizonytalanságokból adódott. Bár a kassai kiadás címlapján olvasható utalás alapján feltételezhető volt, hogy a mű korábban a prágai egyetemen is megjelent valamilyen formában,⁹ az alapszöveg hiányában Hargittay Emil sem a szerzőről, sem a megjelenés időpontjáról nem tudott biztosat állítani. A Csáky-féle kéziratos fordításban felhasznált művek vizsgálatát követően Bohuslav Aloysius Balbín cseh jezsuita 1664-es Arnestus életrajzát jelölte meg *terminus post quem*ként, vagyis magának a kéziratnak a keletkezését 1664–1674 közé tette. Ebből logikusan következett természetesen az a következtetés is, hogy a kiadások alapjául szolgáló mű sem készülhetett el 1664-nél előbb.¹⁰ Az 1671-ben készült szepesvári könyvtárjegyzék és a *Politica philosophiai okoskodás*ban hivatkozott szerzők munkáit összevetve ugyanakkor megkockáztatta azt a feltételezést is, hogy talán a latin nyelvű kassai változatot is maga Csáky István írhatta.¹¹ Azóta azonban egyértelművé vált, hogy a Csáky pártfogásával megjelentett művek alapjául az először Prágában 1670-ben, majd ugyanott 1672-ben rövi-

⁵ Hargittay E.: Gloria, fama, literatura i. m. 130–133. A jezsuita oktatásról és Arisztotelész abban betöltött szerepéről l. Paul Richard Blum: Studies on Early Modern Aristotelianism. (Scientific and learned cultures and their institutions 7.) Leiden–Boston 2012. 15–19.; Knapp Éva és Tüskés Gábor Jacob Masennek a benne olvasható szöveges emblémaleírásai kapcsán foglalkoztak a művel. Tüskés Gábor – Knapp Éva: Jacob Masen irodalomelméleti műveinek magyarországi hatástörténetéhez. Irodalomtörténeti Közlemények 108. (2004) 142., 146–147.

⁶ Bene Sándor: Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban. (Csokonai könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium 19.) Debrecen 1999. 381–383.

⁷ Bene Sándor a filozófiai szekcióba sorolta a művet. l. Bene Sándor: Eszmetörténet és irodalomtörténet. A magyar politikai hagyomány kutatása. BUKSZ 19. (2007) 55.

⁸ Kaposi Márton: Machiavelli Magyarországon. 2015. 131–135.

⁹ Hargittay E.: Gloria, fama, literatura i. m. 123–124.

¹⁰ Hargittay E.: Gloria, fama, literatura i. m. 123.

¹¹ Hargittay Emil: Megjegyzések Csáky István kiadatlan könyvtárjegyzékéhez. Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolcensis 2. (1992) 63.

debb formában is kiadott *Nexus philosophiae theorico-politicae, seu theses ex universa philosophia peripatetica* című politikafilozófiai értekezés szolgált.¹²

Az alapmű eddigi lappangása mellett a másik problémát a fordító személyének, az 1687. évi pozsonyi országgyűlésen országbíróvá kinevezett Csáky Istvánnak a mindmáig feldolgozatlan pályája jelentette. Számos kortársához hasonlóan Csáky is azok közé tartozott, akinek személye nem különösebben foglalkoztatta a Habsburg-hűség és -ellenesség merev kategóriáit alkalmazó, a hagyományos narratíva keretein belül maradó történetírókat, pályájának fontos szakaszai pedig még viselt tisztségei révén sem váltak ismertté.¹³ Némi változást e téren Mihalik Bélának az egri egyházmegyében lezajlott katolikus megújulást bemutató disszertációja hozott, aki a vallásügy vonatkozásában mutatott fel új eredményeket országbírói működésére, valamint kisebb mértékben az 1670-es évekbeli szerepére nézve.¹⁴

A Csákyhoz hasonló aulikus főurak alakjának a csaknem ismeretlenségből való kiemelése véleményem szerint feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a 17. századi magyar történelemről a korábbiaknál realisabb képet lehessen alkotni. A dinasztia-hűnek minősíthető és ebből következően a bujdosó-mozgalommal szembenálló, ám mégis a bécsi udvar központosító szándékaival szemben határozottan a rendi érdekeket védelmezni igyekvő Csáky István életrajzának megírása egy kezdeti, ám fontos lépést jelenthet majd az ez irányú kutatások megindulásának irányába. Karrierjének bemutatására jelen írás keretei között természetesen nem kerülhet sor, az 1670-es évek első felében betöltött szerepének a felvázolása az aktuális politikai helyzetre való kitekintéssel azonban feltétlenül szükséges. Ennek segítségével lehetséges ugyanis a *Politica philosophiae okoskodás* kiadása mögött meghúzódható szándékok feltárása és a mű magyarországi kontextusban való értelmezése. Ezt megelőzően azonban érdemes röviden összefoglalni a fordítás alapjául szolgáló *Nexus philosophiae theorico-politicae* két kiadásával kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat.

A Nexus philosophiae theorico-politicae

A *Nexus philosophiae theorico-politicae* Ferdinand Christoph von Scheidler cseh lovagnak a prágai Károly-Ferdinánd Egyetemen 1670-ben megtartott vizsgájának alkalmából került kinyomtatásra a jezsuiták központjánál, a Klementinumnál, a címlap szerint I. Lipót német-római császár, cseh és magyar

¹² Az itt hivatkozott két példány a Cseh Nemzeti Könyvtárban (Národní knihovna České republiky) található: *Nexus philosophiae theorico-politicae, seu theses ex universa philosophia peripatetica*. Prága 1670. Sign. 49.A.44 (a továbbiakban: *Nexus* 1670), *Nexus philosophiae theorico-politicae, seu theses ex universa philosophia peripatetica*. Editio secunda minor. Prága 1672. Sign. 49.F.10 (a továbbiakban: *Nexus* 1672).

¹³ Vö. R. *Várkonyi Ágnes*: „Édes Gróf Öcsém Uram!” Csáky István két levele Zrínyinek. In: Tarnai Andor-émlékkönyv. Szerk. Kecskeméti Gábor. (Historia Litteraria 2.) Bp. 1996. 295–296.

¹⁴ *Mihalik Béla Vilmos*: „...Campus ad fidei catholicae inseminationem” Katolikus megújulás az egri egyházmegyében a 17. század utolsó harmadában. Bölcsészdoktori disszertáció. ELTE BTK. Bp. 2013. 128., pas.

király pártfogásával.¹⁵ A később Csehországban sikeres pályát befutó, 1691-től az alkancellári tisztséget betöltő Scheidler a munkát Johann Hartvig von Nostitz (1610–1683) cseh kancellárnak ajánlotta, az ő portréja volt látható Scheidler tézislapján is.¹⁶ A választás nem véletlenül eshetett rá, hiszen amellet, hogy a cseh politikai életben egyértelműen meghatározó figura volt, már ekkor a bécsi udvar tágabb tanácsadói köréhez tartozott.¹⁷ Magyarországi vonatkozásai miatt érdemes kiemelni, hogy Wenzel Eusebius von Lobkowitz főudvarmester megbízásából Nostitz a Gubernium magyarországi bevezetését előkészítő bizottságnak is tagja lett Johann Paul Hoher udvari kancellár és a Titkos Konferencia jegyzőkönyveit vezető Christoph Abele mellett. Ezt követően a már 1660-as években is a Titkos Tanács magyar referenseként működő császári tanácsossal, Rottal Jánossal együtt mint királyi biztos a Gubernium elnökének, Johann Caspar von Ampringennek a beiktatásán is jelen volt 1673 márciusában.¹⁸

A címlap szerint a vizsga elnöke Georg Weiss (1636–1687) jezsuita professzor, a filozófia doktora volt.¹⁹ A kortársak őt tekinthették a mű valódi szerzőjének, erre utal legalábbis, hogy a kassai jezsuita rendház fennmaradt könyvtárjegyzékén is az ő nevét tüntették fel az összeírók az 1670-ben megjelent munka mellett.²⁰ 1786-ban megjelent művében Franz Martin Pelzel a *Nexus philosophiae theorico-politicae* mellett még három másik munka szerzőjeként jelölte meg a prágai, majd az olmützi egyetemen is rektorként működő, 1687 februárjában elhunyt Weisst.²¹

A Csáky-féle változatokhoz képest a *Nexus philosophiae theorico-politicae* 1670-es kiadása jóval terjedelmesebb, minthogy ebben nem csupán az egyes

¹⁵ [...] quas faventibus auspiciis sacratissimi, augustissimi, et invictissimi Roman: Imperatoris Leopoldi, Germaniae, Hungariae, et Boemiae, etc. Regis Felicissimi: In Aula Universitatis Carolinae publice propugnandas suscepit Perillust: ac Gen: D. Ferdinandus Christophorus de Scheidlern, Eques Boëmus. [...] Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae in Collegio Societatis Iesu ad S. Clementem. Nexus 1670. I. a címlapot.

¹⁶ *Gustav Edmund Pazaurek*: Carl Screta, 1610–1674: Ein Beitrag zur Kunstgeschichte des XVII. Jahrhunderts. Prag 1889. 100.

¹⁷ Nostitz ugyan 1665 márciusában és októberében is ott volt a Titkos Konferencia ülésén, részvétele azonban 1676. augusztus 18-tól vált rendszeressé az üléseken. *Stefan Siennell*: Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof. (Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs 17.) Frankfurt am Main [etc.] 2001. 168–169.

¹⁸ *Károlyi Árpád*: A magyar alkotmány fölfüggesztése 1673-ban. (Értekezések a Történeti Tudományok köréből. 11. 1883–1884) Bp. 1883. 24., 62–65.

¹⁹ Praeside Reverendo ac Doctiss: Patre, P. Georgio Weis, e Societate Jesu, AA. LL. et Philosophiae Doctore et Professore ordinario. Nexus 1670. I. a címlapot.; Georg Weiss talán azonos azzal a Georgius Weiss jezsuita misszióssal, aki korábban a Forgách család szolgálatában állt. Vö. *Kovács Eszter*: Forgách Miklósné Bossányi Eszter életrajza Bohuslav Balbín Bohemia Sanctájában. Magyar Sion 45. (2009) 71.

²⁰ Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig I. Adattár XVII–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez. 17/1. Szerk. Keserű Bálint – Monok István – Varga András. Szeged 1992. 82.

²¹ A következő három műről van szó: *Opuscula Physica de Coelo, Mundo, Meteoris et anima*. Prága 1666.; *Aristoteles ex Euripo emersus, seu ex Gemina [Genuina] Aristotelis Philosophia discursus Mathematici, Ethici, Politici etc.* Prága 1672.; *Gloria Universitatis Carolo-Ferdinandae*. Prága 1672.; I. *Franz Martin Pelzel*: Boemische, Maehrische und Schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten von Anfang der Gesellschaft bis auf gegenwartige Zeit. Prag 1786. 83–84.

filozófiai tételeknek az udvari életre való alkalmazása, hanem ezeket megelőzőleg maguk a tételek is kifejtésre kerülnek.²² Ezen felül a logikai és a fizikai egységet követően is olvasható egy-egy rövid szövegrész. Utóbbiak alkotják a Nostitz kancellárhoz szóló ajánlással együtt a mű gerincét, egyben világosabbá téve a gondolatmenetet. Az előszó alapgondolata a korban és e műfajban is igen népszerű hajó-allegóriára épül, felhasználva a Scheidler-címeren látható pálma, valamint a Nostitz-címer részét képező vasmacska szimbólumát is. Az egyes tudományok a hajózás segédeszközeiként kerülnek megjelenítésre meg személyesített formában. A történet szerint ahhoz, hogy a filozófia hajójával lehetségessé váljon bejárni a tengert, az építész a logikát használja fel eszközként a hajóhoz: a táplálkozásban a fizika vezérel, míg az etika tartja az ünnepléses pálmát árbocként, annak lombjait kifeszítve vitorlaként. Magát a hajót a metafizika fogja elvezetni, míg Nostitz nemzetségének vasmacska segít majd abban, hogy a hajót a szél ne ragadhassa el túl messzire a part közeléből, így a veszedelmeket is lehetséges lesz majd elkerülni. A szerző a hajós példa analógiájaként reméli, hogy a politika sem fog tévelyegni, és az etika elveire alapozva helyesen fogja kormányozni az országot, miután annak természet szerinti rendje láthatóvá válik majd.²³ A hajó-allegória kerül felhasználásra az etikát, valamint a fizikát lezáró rövid szövegrészben is. Előbbiben a szerző reméli, hogy a természeti elemek dühét a filozófia, míg a lélek háborgását a politika fogja legyőzni és csillapítani, így a hajó Nostitz vasmacskájának segítségével biztonságban lehet a tengeren, míg a fizikai részt követően arra kéri a kancellárt, hogy a hajót elhagyva lépjen Ausztria partjaira, ahol az éjszakai ködös időt útitársa, az etika fogja fényes nappallá változtatni.²⁴

Az allegorikus történet értelmezését segítette a három metszet, amelyek a hajó elindulását, tengeri útját, valamint kikötését ábrázolják.²⁵ A szöveggel összhangban a hajó árbocként a már említett, a korban a győzelem szimbólumaként is használatos pálma látható, és megjelenítésre kerül rajtuk a Nostitz-féle vasmacska is, amely a konkrét jelentés mellett Scheidler azon reményét is kifejezte, hogy patrónusa segítségével sikerül megszereznie fokozatát. A metszeteket az augsburgi rézmetsző, Bartholomäus Kilian (1630–1696) készítette a Prágában alkotó festő, Karel Škréta (1610–1674) vázlatai alapján.²⁶ Mindketten koruk elismert és keresett művészei voltak. 1655–1695 között Kilian az egész birodalom területéről kapott megrendeléseket, számos jezsuita egyetemet és kollégiumot ellátva tézislappjaival,²⁷ míg a korábban Velencében, Firenzében és Rómában is alkotó Škréta a prágai barokk festészet kiemelkedő

²² Vö. *Hargittay E.*: Gloria, fama, literatura i. m. 132–133.; A filozófiának logika, fizika és metafizika hármas felosztása alapján történő oktatásáról a jezsuitáknál l. *Blum, P. R.*: *Modern Aristotelianism* i. m. 16–18.

²³ L. a locus megjelölés nélküli ajánlást.

²⁴ *Nexus* 1670. E2, O2.

²⁵ A Cseh Nemzeti Könyvtár példányai közül használt példányból az első metszet hiányzik.

²⁶ Karel Škréta 1610–1674: His work and his era. Eds. Stolarová, Lenka – Vlnas, Vít. Prague 2010. 398–399.; *Sybille Appuhn-Radtke*: *Das Thesenblatt im Hochbarock. Studien zu einer graphischen Gattung am Beispiel der Werke Bartholomäus Kilians*. Weissenhorn 1988. 13.

²⁷ *Appuhn-Radtke, S.*: *Thesenblatt im Hochbarock* i. m. 16.

alakja volt. Két évvel később Škréta éppen Nostitz portréját festette meg abból az alkalomból, hogy az elnyerte az aranygyapjas rendet.²⁸

A *Nexus philosophiae theorico-politicae* 1672. szeptember 6-án szintén Prágában megjelent második, kisebb kiadásából hiányzik a Nostitz kancellárhoz szóló ajánlás szövege, az etikai és a fizikai részt lezáró rövid szövegrészek és az azt követő metszetek, valamint ebben a filozófia tételeknek már csak címei, illetve maguknak a tételeknek az udvari életre alkalmazása olvasható. A szerzőkre már nem, mindössze a korábbi megjelenésre utaló Csáky-féle latin nyelvű változat főszövege ezzel egyezik meg, elé azonban bekerült a kassai nyomdász, Ericus Erich Csáky erényeit magasztaló ajánlása. Mind a latin, mind a magyar változatok elé talán maga a szepesi főúr vagy megbízottja hoztátoldott pár, a munka újraértelmezésére alkalmas, mottószerű citátumot.²⁹ Csáknak vagy valakinek a környezetében az eredeti munkát is ismernie kellett, mert míg az 1672-es *Nexus philosophiae theorico-politicae*-ben az „okosság táblája” valójában csak pár mondatos felsorolást jelent, addig az a kassai és lőcsei művekben az 1670-es eredeti művet követve igényesebb formában került megjelenítésre.³⁰ Kézenfekvőnek tűnik ugyan a feltételezés, hogy Csáky a kassai jezsuitákon keresztül jutott hozzá az 1672-es változathoz, az említett rendházbeli könyvárjegyzéken azonban annak nem találni nyomát. Mindössze anynyi jelenthető ki bizonyossággal, hogy Csáknak a mű fordítását 1672 szeptembere és 1674 között el kellett végeznie.

Milyen szándékok vezették Csákyt a csehországi munka magyarországi megjelentetésével és magyar nyelvre fordításával? Fiatalkori élményei és szellemi tájékozódása érthetővé teszik, hogy miért egy a királytűkrök és a szöveges emblémáskönyvek sajátosságait magán hordozó munkát választott. Pályájának későbbi alakulását esetében is alapjaiban határozta meg a császári udvarban eltöltött időszak. Amellett, hogy némi betekintést nyerhetett az uralkodói udvar életébe, ekkoriban elnyert tisztségeit is udvari jelenlétének és kialakított kapcsolatrendszerének köszönhetette.³¹ Az általa készített 1671-es sze-

²⁸ Karel Škréta i. m. 308–309.

²⁹ Ezek a magyar nyelvű fordítás esetében is megtalálhatóak. RMK I. 1169. A 1. RMK II. 1337. A 1.

³⁰ Vö. Nexus 1670. I.

³¹ Mindez már első tisztsége, a beregi főispánság esetében is jól lemérhető. Míg az arra szintén pályázó Rákóczi László távol volt Bécestől, Csáky már 1659 márciusa előtt munkálkodott szándékának elérése érdekében a bécsi udvari köröknél, végül 1659. március 22-én meg is kapta kinevezését. L. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 71 Családi fondok, levéltárak, Csáky család, Központi levéltár (a továbbiakban: P 71), 64. cs. Fasc. 174. Nr. 1. Ennek körülményeihez l. Lippay György Wesselényi Ferencnek és Rákóczi Lászlónak. Sorrendben: 1659. március 1. és 6., Bécs. In: „Írom kegyelmednek mint igaz magyar igaz magyarnak...” Lippay György veszprémi és egeri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Felírta, szerk. és közread. Tusor Péter. (Collectanea Studiorum et Textuum vol. I.) Bp. 2015. 325–326.; Csáky még ez év április 10-én királyi kamarás, majd 1660. június 7-én királyi tanácsos lett. Sorrendben l. *Zuzana Ludiková – Mikó Árpád – Pálffy Géza: A szepeshelyi Szent Márton-templom, egy felső-magyarországi katolikus központ késő reneszánsz és barokk sírkövei és halotti címerei*. In *memoriam András Kubinyi (1929–2007)*. Művészettörténeti Értesítő 56. (2007) 340.; MNL OL P 71 64. cs. Fasc. 174. Nr. 2.

pesvári könyvtárjegyzék³² alapján az alapvetően a magyar főnemesség körében hagyományosnak tekinthető művek felé orientálódó Csáky jól ismerhette a jezsuita emblémairódmalmat és morálfilozófiát.³³ Mindemellett a politika mint tudomány iránti élénk érdeklődésére utalhat, hogy Johann Adam Weber Ágoston-rendi kanonoknak az összeírás évében megjelent *Spiritus principalis* című munkáját is megszerezte, amely a teológiától és vallásos moralizálástól gyakorlatilag leválasztva, vagyis a korban modernebbnek számító szemléletben tárgyalja a politikát.³⁴ A magyarországi kortárs főurak közül műveltségével kiemelkedő gróf³⁵ képességeit tekintve az is sokatmondónak tekinthető, hogy miután Rottal János császári tanácsos arról értesült 1667 februárjában, hogy három históriás könyv is meg fog jelenni Erdélyben — amelyek valamelyikében Rottalról is írtak—, őt kérte meg azok beszerzésére.³⁶ Ugyanennek az évnek áprilisában Rottal újfent bizonyos magyar és erdélyi históriák beszerzésére kérte az akkor még szatmári főkapitány Csákyt,³⁷ aki jelezte, hogy igyekszik beszerezni számára az új könyveket.³⁸

A *Politica philosophiai okoskodás* megjelentetésének szándékait illetően már a címlapon olvasható sorok is adnak némi támpontot: „Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája. Mellyet valamely Istenét, vallását, Királyját és hazáját igazán szerető nemes ember, G. C. I. Deákból Magyarra fordítván, és ez mostani Udvarisággal tellyes Világh fiainak elméjekhez illettetvén különböző indúlatyok és tudományok megh jobbitására rendeltetett.”³⁹ A korabeli toposzokat tömörítő ajánlás⁴⁰ alapján Csáky a Habsburg-dinasztiabeli uralkodóhoz, I. Lipóthoz hú, katolikus főúrként a címlapon

³² Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588–1721. Szerk. Monok István. Szeged 1992. 58–65.

³³ A Hargittay Emil és Monok István által már ismertetett eredményeket Csáky könyvtárjegyzékének elemzése kapcsán itt fölöslegesnek tartom megismételni. Mindössze annyit kell jeleznem, hogy utóbbi tévesztésből hiányolja egyes emblémáskönyvek szerzőit, hiszen az éppen általa kiadott könyvtárjegyzéken azok egyértelműen megtalálhatóak. *Hargittay E.: Megjegyzések Csáky István kiadatlan könyvtárjegyzékéhez* i. m. 61–64.; *Monok István: A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI-XVII. században.* (Kulturális örökség. Az egri Eszterházy Károly főiskola Kulturális Örökség és Művelődéstörténeti Tanszék könyvsorozata.) Bp.–Eger 2012. 254–259.

³⁴ Vö. *Monok I.: A művelt arisztokrata* i. m. 258.

³⁵ *Monok I.: A művelt arisztokrata* i. m. 259.

³⁶ Rottal János Csáky Istvánnak. 1667. február 17., Bécs. MNL OL P 71 112/a. cs. Fasc. 261/1. Nr. 321.

³⁷ Rottal János Csáky Istvánnak. 1667. április 3., Bécs. MNL OL P 71 112/a. cs. Fasc. 261/1. Nr. 324.

³⁸ Csáky a gyulafehérvári országgyűlés alkalmával, vélhetőleg valamelyik szervitora által tervezte megszerezni a munkát. L. Csáky István Rottal Jánosnak. 1667. április 16., Szatmár. MNL OL P 507 Családi fondok, levéltárak, Nádasdy család nádasladányi levéltára (a továbbiakban: P 507) Lev. Ser. A. V. 13. d. Nr. 498. fol. 96–97.

³⁹ RMK I. 1669. L. a címlapot.

⁴⁰ Miként maga az általános és megfoghatatlan címzettek meg szólító ajánlás, úgy az abban a vallás oltalmazására és a haza szeretetére együttesen történő hivatkozás is olyan toposznak tekinthető, amelyre számos példa található már a 17. század első felének magyarországi irodalmában is. L. *Pesti Brigitta: Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében.* (Kulturális örökség. Az egri Eszterházy Károly főiskola Kulturális Örökség és Művelődéstörténeti Tanszék könyvsorozata.) Bp. 2013. 144–145., 233–236.

olvashatónál vélhetőleg szerényebb célkitűzéssel élve a magyarországi nemesség figyelmét kívánhatta ráirányítani „indulatai és tudományai megjobbításának” szükségességére. Egy az udvari etika és politikai kultúra elsajátításának fontosságát hirdető műnek a kiadása, illetve az abban szereplő politikai kifejezések magyar nyelven való meghonosítására tett erőfeszítés⁴¹ önmagában is gesztusértékűnek tekinthető, és túlmutat a Habsburg-hűség és -ellenesség, illetve a felekezeti viták kérdésén.⁴² Az önálló magyar királyi udvar, ezzel együtt lényegében az önálló magyar királyi tanács is még I. Ferdinánd uralkodásának idején szűnt meg, a magyar nemesség pedig elsősorban földrajzi, nyelvi és kulturális tényezők miatt nagyrészt távolmaradt a politikai érvényesülés útját biztosító bécsi udvartól. Mindez messze ható, súlyos következményekkel járt mind a magyar politikai elit tagjainak egyéni karrierlehetőségeire, mind kollektív érdekeiknek érvényesülésére nézve.⁴³ Mindazonáltal a Wesselényi-szervezkedés felszámolásának és az azt követő eseményeknek az árnyékában, valamint Csáky pályája alakulásának, 1670-es évekbeli politikai szerepének tükrében úgy tűnik, hogy a *Politica philosophiai okoskodás* kiadásának politikai üzenete is lehetett.

Egy aulikus főúr szerepkörei

Az 1670-es évek első felére a Magyar Királyságban súlyos politikai, társadalmi és gazdasági krízishelyzet alakult ki. 1671. április 30-án a Wesselényi-szervezkedésben való részvétel vádjával az ország két főméltóság viselőjét, Nádasdy Ferenc országbíró és Zrínyi Péter horvát bánt, valamint Frangepán Ferencet is kivégezték Bécsújhelyen, velük egy időben a köznemesség vezető alakja, Bónis Ferenc Pozsonyban jutott ugyanerre a sorsra. 1673 tavaszán az abszolutisztikus kormányzati formát bevezetni próbáló bécsi kormányzat felállította a Guberniumot, ezzel felfüggesztve a magyar rendi alkotmányosságot.⁴⁴

⁴¹ Vö. *Hargittay E.*: Gloria, fama, literatura i. m. 129–130.

⁴² Az udvarral kapcsolatos irodalom iránti igény növekedése már a 17. század első felében is egyértelműen kimutatható. Az 1620-1630-as években Magyarországon már olyan műveket fordítottak, amelyekben pozitív udvarkép rajzolódik ki, vagy legalábbis, hasonlóan a *Politica philosophiai okoskodáshoz*, ha szól is az udvari élet negatív oldalairól, az abban való részvétel szükségességére helyezi a hangsúlyt. L. *Jankovics József*: Udvarellenes tendenciák a 17. század eleji magyar költészetben. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. és az előszót írta R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1987. 86–103.

⁴³ *Pálffy Géza*: A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században. *Történelmi Szemle* 41. (1999) 339–344.; A királyi udvar országhatáron kívül kerülésének kérdéséről bővebben l. *Pálffy Géza*: Mi maradt az önálló magyar királyi udvartól Mohács után? In: *Idővel paloták...* Magyar udvari kultúra a 16-17. században. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp. 2005. 45–59.; A főnemesség bécsi integrációjának a lehetősége ennek ellenére megvolt. *Pálffy Géza*: A magyar nemesség bécsi integrációjának szinterei a 16–17. században. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) Bp. 2002. 307–332.

⁴⁴ A Wesselényi-szervezkedés felszámolásáról és az azt követő perekről l. *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése, 1664–1671. II. Bp. 1876.; *R. Várkonyi Ágnes*: A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1664–1671. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) Bp. 2002. 423–459.; A kormányzat abszolutista törekvéseiről l. *Benczédi László*:

Mindeközben a perbe fogások, valamint a templomok és iskolák erőszakos elvétele útján erőteljes támadás indult a protestáns politikai elit és értelmiség megtörése céljából,⁴⁵ amely 1674-ben, a nemzetközi közvéleményt is foglalkoztató gályarabperben csúcsonyosodott ki.⁴⁶

Az 1660-as években szatmári főkapitányként működő, 1670. április 10-én tisztségéről lemondó⁴⁷ Csáky István maga is gyanúba keveredett az I. Rákóczi Ferenc vezette felső-magyarországi nemesi felkelés idején tanúsított ellentmondásos szerepe miatt. Míg azonban bátyját, a felső-magyarországi generálisti tisztséget betöltő Csáky Ferencet halála után elítélték, István végül elkerülte a felelősségre vonást, majd 1670. december 22-én megkapta szepesi főispáni kinevezését.⁴⁸ Habár jelentősnek tekinthető főméltóságot vagy katonai tisztséget ezt követően egészen 1681-ig nem viselt, regionális politikai súlya a Gubernium bevezetését követően újra felértékelődött a bécsi kormányzat szemében, amelynek szüksége volt rá a felső-magyarországi nemesség lecsillapításához. Az oszmánok és az Erdélyben bujdosó magyarországiak jelentette veszélyre hivatkozva I. Lipót már 1673 januárjában megbízta azzal, hogy tessen hűségnyilatkozatot Szepes vármegyével.⁴⁹

Igazán látványosan azonban 1674–1675 során vált jelentőssé Csáky István szerepe Felső-Magyarországon. Egyértelműen az iránta tanúsított bizalom jelének tekinthető, hogy 1674 tavaszán Hartyáni András szepesi kamarai tanácsos mellé őt jelölték ki a Paris von Spankau tábornok vezette bizottság tagjának, amelynek feladata a bujdosóknak I. Lipót hűségére való visszatéríté-

Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664-1685). Bp. 1980.; A Gubernium bevezetéséről és működéséről l. *Károlyi Á.*: A magyar alkotmány fölfüggesztése i. m.; *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) Bp. 1946. 107–112.

⁴⁵ *G. Etényi Nóra*: Európai nyilvánosság és magyar politika. In: Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) előadásai. I. Szerk. Jankovics József – Nyerges Judit. Bp. 2004. 45.

⁴⁶ A gályarabper történetéhez: *S. Varga Katalin*: Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve. Textus és értelmezés. (Historia Litteraria 24.) Bp. 2008.; *Péter Katalin*: A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben. In: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadról. Szerk. *Uő.* (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 8.) Bp. 1995. 200–210. *Benczédi László*: A prédikátorperek történeti háttere: A lipóti abszolutizmus adó- és valláspolitikájának összefüggései I–II. Theologiai Szemle, 17. (1975) 7–8. sz., 199–206. valamint 9–10. sz. 264–267.

⁴⁷ Csáky István I. Lipótnak. Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA) Ungarische Akten, Specialia., Verschwörerakten II. Prozessakten (a továbbiakban: UA. Spec.) Fasc. 284. Konv. B. fol. 7–9. Másik, Csáky kezével írt, de aláírás nélküli példánya: MNL OL P 71 64. cs. Fasc. 174. Nr. 19.

⁴⁸ Főispáni kinevezésének másolatát l. 1670. december 22., Bécs. MNL OL P 71 64. cs. Fasc. 174. Nr. 18. (a Csáky István kezétől származó, külfeten olvasható információ szerint beiktatására 1671. május 25-én Lőcsén került sor). Szepes vármegyét egy ugyanezen a napon kelt uralkodói leiratban értesítik arról, hogy Csáky István lett az új szepesi főispán. l. MV SR-Štátny archiv v Levoči (a továbbiakban: ŠA LE) Spišská župa, Kongregácné písomnosti, Kongregácné spisy (a továbbiakban: Kong. spisy) Kr. 18. Nr. 449. Vö. *Barta M. János*: Egy katolikus főnemes válasza a politikai krízisre: Csáky István szerepe Felső-Magyarországon (1670–1675). In: Od reformácie po založenie cirkvi: A reformációtól egyházalapításig. Eds. Peter Kónya – Annamária Kónyová. Prešov 2015. 425–430.

⁴⁹ 1673. január 5., Bécs. ŠA LE Magistrát mesta Levoča (a továbbiakban: MML) II/119.

se, valamint a protestánsok vallásgyakorlásának szabályozása volt. Az Udvari Haditanács április 26-án ismertette a Magyar Kancelláriával a bizottság célkitűzéseit és a bujdosók számára kínált feltételeket, azokat négy pontba szedve. Ezekből kiderül, hogy Spankau alárendeltségében Csákynek vagy Hartyáninak lett volna a feladata, hogy visszatérésre bírja a király ellen lázadókat, menlevelet is kibocsátva számukra. Bizonyos feltételek teljesülése esetén sor került volna birtokaik visszaadására és a letartóztatottak szabadon engedésére, míg a véghelyek közül a szendrői, ónodi, putnoki, kállói és szatmári protestánsok engedélyt kaptak volna egy-egy prédikátor tartására is. Gyakorlatilag ugyanezek a pontok olvashatóak a Csáky István számára megküldött királyi leiratban is.⁵⁰

A következő év tavaszán gyakorlatilag ez a bizottság folytatta munkáját Mokcsay András korbáviai püspökkel, leleszi préposttal kiegészülve.⁵¹ Ahogy az 1674-es esetében, úgy ennek a bizottságnak a gyakorlati tevékenységével kapcsolatban sem állnak rendelkezésére jelenleg adatok. Mindazonáltal Csáky István közvetítőszerképére vonatkozólag, ha csekély mennyiségben is, de maradtak fenn források. 1675. június 23-án Pálffy Tamás nyitrai püspök és magyar kancellár közölte Csákyval a király parancsát, amelynek értelmében Erdélybe kellett utaznia öccse, László vagy mostohaanyja, Mindszenti Krisztina meglátogatásának ürügyén. Valójában azonban az egykor Teleki Mihály birtokában lévő nagybányai ház ügyében, valamint a bujdosók visszatérítéséről és a vallási helyzet rendezéséről kellett tárgyalnia, feladatul kapva a hírek rendszeres továbbítását is. A Magyar Kancellária már június 22-én rendelkezett arról, hogy a Csáky István szolgálatában álló futárokkal kapcsolatos esetleges költségeket a Szepesi Kamarának kell állnia. A Pálffy levele végén olvasható választervezetében Csáky jelezte, Kornis Gáspárt küldte Erdélybe Telekihez, visszavárva őket Munkácsba tárgyalni. Célszerűbbnek tartotta ugyanakkor a mostohaanyjával való találkozást, mivel Bornemissza Anna erdélyi fejedelemszony igencsak nehezített ekkor Csáky Lászlóra a Bánffy Dénes kivégzésében játszott szerepe miatt.⁵² A csekély számban fennmaradt forrásokból sajnálatos módon nem derül ki egyértelműen, hogy Csáky miként fejtette ki a továbbiakban tevékenységét. Telekivel a következő időszakban a fennmaradt források alapján elsősorban levelezés útján tartotta a kapcsolatot, Kornis Gáspárhoz azonban közelebbi ismeretség fűzte. Kornis június 24-i leveléből lehet tudni,

⁵⁰ ÖStA Kriegsarchiv (a továbbiakban: KA) Wiener Hofkriegsrat (a továbbiakban: HKR) Prot. Reg. Bd. 346. Nr. 135. 1674. április 26. fol. 195r–v. 1674. május 9., Laxenburg. MNL OL P 71 69. cs. Fasc. 188. Nr. 76. (mf: 51499). Az Udvari Haditanács azt is jelezte ugyanakkor a Magyar Kamarának, hogy az Udvari Kamarának is írnak az ügyben, és erre még aznap valóban sor is került. Utóbbi a Magyar Kamarának május 10-én továbbította a bizottság munkájával kapcsolatos információkat. ÖStA FHA HFU Kt. 567. r. Nr. 247. 1675. május 10. fol. 111–124. Utóbbi irathoz vö. *Mihalik B. V.*: Katolikus megújulás az egri egyházmegyében i. m. 129.

⁵¹ *Mihalik B. V.*: Katolikus megújulás az egri egyházmegyében i. m. 129–130.

⁵² Pálffy Tamás Csáky Istvánnak. 1675. június 23., Bécs. MNL OL P 71 64. cs. Fasc. 174. Nr. 22. Csáky István a Szepesi Kamarának. 1675. július 4., Szepes. MNL OL E 254 69. cs. Nr. 53. Bécsből 1675 áprilisában utasították a Magyar Kancellária határozata nyomán a Magyar Kamarát, hogy adják át Csákynek a Szepesi Kamara által lefoglalt, korábban Teleki Mihály birtokában lévő nagybányai házat annak minden tartozékával együtt. ÖStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammer Archiv (a továbbiakban: AVA FHK), Hoffinanz Ungarn (a továbbiakban: HFU) Kt. 578. [rég: r. Nr. 251.] 1675. április 12. és 20. fol. 174–177. és 266–269.

hogy már korábban is járt Csáknál, ekkor pedig épp Munkácson tervezte meglátogatni. A találkozó nyilvánvalóan összefüggésben álltak Csáky lánynak, Máriának és Kornisnak a majd augusztus 11-én megkötött házasságával.⁵³ A Kornis és Csáky között továbbra is megmaradó politikai kapcsolatra világít rá utóbbi Teleki Mihálynak szóló, október 18-án kelt levele, valamint az Udvari Haditanács iktatókönyvének november eleji bejegyzése.⁵⁴

Az eddig leírtakból is némileg már kitűnhetett, hogy Csáky István politikai szerepe szorosan összefonódott rekatolizációs tevékenységével. Amellett, hogy támogatta a szepességi minoritákat,⁵⁵ a Szepesi Kamarával együttműködve a protestánsok elleni erőszakos akciókban is részt vett, 1674. április 13-án Lőcse evangélikus főtemplomának elfoglalásában is szerepet vállalva.⁵⁶ 1675 őszén a már említett erdélyi utazásával összefüggésben Nagybányára érkező Csáky vezetésével egy, az ottani vallási helyzet rendezésére hivatott választásügyi eseti bizottság is felállt, amely nyomán novemberre megszületett a jezsuitáknak kedvező ún. Csáky-féle egyezés.⁵⁷

A fentiek mindazonáltal csak Csáky működésének egyik irányát jelentették. Még szepesi főispáni beiktatása előtt, és röviddel azután, hogy személye tisztázódott az őt ért vádak alól, bátor lépésre szánta el magát, mikor 1671 februárjában a tizenhárom vármegye felkérése nyomán megpróbált közbenjárni Szelepcsényi György esztergomi érseknél a fogságba vetett felső-magyarországi nemesek érdekében.⁵⁸ E téren nem járhatott sikerrel,⁵⁹ azonban október-

⁵³ Kornis Gáspár Csáky Istvánnak. 1675. június 24., Szentbenedek. MNL OL P 71 112. cs. Fasc. 261. pag. 582–584. Csáky Mária és Kornis Gáspár házasságához I. A Kőrösszegi és Adorjáni gróf Csáky család története. Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. Oklevelek 1500–1818-ig. II. Összeáll. Bártfai Szabó László. Bp. 1919. (a továbbiakban: Csáky oklevéltár II.) 615.

⁵⁴ Csáky István Teleki Mihálynak. 1675. október 18., Szernye. MNL OL P 1238 I. sor. 2. d. fol. 1–2. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 348. Nr. 18. 1675. november fol. 821r.

⁵⁵ Különösen kiemelendő Giovanni Battista Reggiani da San Felice lőcsei minorita rendházfőnökkel ápolt kapcsolata, aki a Lőcsén feltehetőleg 1673-ban kinyomtatásra került, a protestánsokkal teológiai téren vitaközző Anticathectica című művét is neki ajánlotta. L. *Galla Ferenc*: Ferences misszionáriusok Magyarországon: a királyságban és Erdélyben a 17–18. században. S. a. r. Fazekas István. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I. vol. 2.) Bp.–Róma 2005. 109–110., *Tóth István György*: Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon. Bp. 2007. 218.

⁵⁶ *Hain Gáspár*: Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Szerk. Véber Károly. (Magyar Hírmondó.) Bp. 1988. 373.; 1671 szeptemberében a Szepesi Kamara kérte Csáky segítségét Bársony számára a hunfalvai és káposztafalvai templomok elfoglalásához, 1673 decemberében ugyanakkor éppen a szepesi főispán biztatására hurcolták el a kamara utasítása nyomán Klesch Dániel evangélikus lelkész Szepesvárra a Wesselényi-szervezkedésben való részvétel ürügyével., Mihalik Béla szerint az akció értelmi szerzője valójában a váradi püspök volt. L. *Mihalik Béla Vilmos*: A Szepesi Kamara szerepe az 1670–1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban. Fons 17. (2010) 271., 317.; *Bruckner Győző*: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen. I. Bp. 1922. 331–332.

⁵⁷ Bővebben l. *Mihalik B.*: Katolikus megújulás az egri egyházmegyében i. m. 272–275.

⁵⁸ Csáky István Szelepcsényi Györgynek. 1671. február 22., Szepes. ÖStA HHStA, UA Spec. Fasc. 284. Konv. B. Nr. 13. fol. 62-64. (együtt a levél latin nyelvű fordításával).

⁵⁹ A tizenhárom vármegye Csákn kívül Kapy Gábort, Andrassy Miklóst, valamint Szegedi Ferenc egri püspököt kérte meg, hogy az udvarban adják elő sérelmeiket. Míg Pauler szerint Andrassy rögtön megtagadta a kérést, Csáky mellett Szegedi is a bécsi udvar reakciójától tette függővé a követelést, amelyre végül az elutasító válasz miatt nem került sor. L. *Pauler Gy.*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése i. m. 273.

től már Bereg és Szepes vármegye nemességének érdekeit próbálta meg képviselni Paris von Spankau tábornok követeléseivel szemben, javasolva egyben a többi felső-magyarországi vármegyével való együttműködést is.⁶⁰ Főispáni működésének rekonstruálásához további kutatások lennének szükségesek, az eddig feltárt forrásanyag mindazonáltal arra utal, hogy a továbbiakban sem változtatta meg álláspontját. 1675 februárjában újfent az adóterhek mérséklésén munkálkodott a Guberniumon keresztül, kivárára kérve Szepes vármegyét,⁶¹ a hónap végétől már Bécsben próbálva megvédeni annak nemességét Spankau valószínűleg hamis vádjától, miszerint parancsára nem voltak hajlandóak fegyvert ragadni a bujdosók ellen.⁶² Bár március elején arról volt kénytelen írni, hogy minden igyekezete ellenére a katonai végrehajtást el kell tűrnie a vármegyének, a tizenhárom várost illető *repartitio* és a beszállásolás tekintetében továbbra is reménykedett a fegyveres behajtás elkerülésétől.⁶³ Felfogásának hagyományos rendi jellegére utal, hogy 1678 áprilisában Lócse panasza nyomán I. Lipót kénytelen volt meghagyni neki, a katonasággal kapcsolatos terheket ne akarja csak a várossal finanszíroztatni, hanem azokból a vármegyei nemességre is juttasson.⁶⁴

A Politica philosophiai okoskodás lehetséges politikai olvasata

A fenti tömör összefoglalóból egy tevékeny, elfoglalt felső-magyarországi főúr képe rajzolódik ki, akit politikai szerepe, valamint főispáni hivatalából adódó egyéb kötelezettségei mellett — itt nem bemutatható — magánjellegű birtokügyei, jogvitái is lekötöttek. Ilyen körülmények között is szakított időt egy latin nyelvű munka magyarra fordítására, viszonylag szűk időkeretek kö-

⁶⁰ Spankau Kassa megerősítése és védelme céljából próbálta meg rászorítani Szepes vármegyét arra, hogy repartitíós terheket rövid idő alatt fizesse meg. Csáky álláspontja szerint azonban Spankau az uralkodó által kivetett adókon felül támasztott további követeléseket a felső-magyarországi vármegyékkel szemben, a tizenhárom városra kirótt repartitio beküldését is Szepes vármegyétől várva. L. Paris von Spankau Szepes vármegyének. 1671. szeptember 18. és 28., Kassa. ŠA LE Kong. spisy Kr. 19. Nr. 42. és 43. Csáky István Szepes vármegyének. 1671. október 8. és november 20., Som. uo. Nr. 44. és 48.

⁶¹ Csáky István Szepes vármegyének, 1675. február 11., Illésfalva. ŠA LE Kong. spisy Kr. 19. Nr. 179.

⁶² Spankau I. Lipót előtt tett ez ügyben panaszt, Csáky szerint azonban korábban éppen ő tiltotta a fegyverkezést, megleégedve a vármegye pénzbeli hozzájárulásával, dicsérve annak igyekezetét. Csáky állítását látszik igazolni, hogy kérte Spankau ezzel kapcsolatos leveleinek előkeresését, pecséttel való ellátását és Szalay Mihály által kezéhez való juttatását. L. Csáky István Szepes vármegyének, 1675. február 24., Bécs. ŠA LE Kong. spisy Kr. 19. Nr. 183. A fegyveres segítség elvárása Spankau részéről egyébként is nagy gondot okozott a vármegye részéről, ennek okát Csáky 1674. október 2-án, Szepesben kelt levelében is megfogalmazta: „[...] Spanko uram az nemes vármegyék fegyveres assistentiaját is kívánja, kik bárcsak magokat oltalmazhatnák. Sőt, ha őfelségének több hadai nem érkeznek, félő, hogy vagy az szüretet, vagy az erősségeken kívül lakó népet és nemességet el ne veszessük.” Csáky István címzés nélküli levele a Rottal Jánosnak írt levelek között. MNL OL P 507 Lev. Ser. A. V. 13. d. Nr. 498. fol. 355–356.

⁶³ 1675. március 4., Bécs. ŠA LE Kong. spisy Kr. 19. Nr. 185.

⁶⁴ 1678. április 12., Bécs. ŠA LE MML IV. 103.

zött, ami önmagában is arra utal, hogy fontosnak tartotta a benne olvasható gondolatok közvetítését, valamint az udvarhoz való hűségének hangsúlyozását.⁶⁵

A *Politica philosophiai okoskodás* középutas koncepciója⁶⁶ összhangban áll Csáky fentebb vázolt politikai szerepével. Katolikus interpretációban, mérsekelt hangvételben érvel a központosított kormányzat mellett, miközben azonban a királytűkrökre jellemző módon nem egy alkalommal emlékezteti olvasóját az uralkodónak a közjóval — Csáky felfogásában vélhetőleg az ország, vagyis a rendek érdekeivel — kapcsolatos kötelességére, körbehatárolva mozgásterét is. Már rögtön a nyitó fejezet vége egyértelművé teszi, hogy az uralkodónak a közjót kell szem előtt tartania,⁶⁷ míg a szerzőnek az ideális politikai viszonyokról vallott elképzelésének a szemléltetésére leginkább a tizenegyedik és tizenkettedik fejezetek alkalmasak. A tizenegyedik fejezetben az ókori példák nyomán hajósmesterként is említett uralkodó, valamint alattvalói egymásra utaltságára esik a hangsúly a szintén ókorból származó organikus államelmélet segítségével, ahol a fejedelem a fej, míg az egyes társadalmi rendek az egyes végtagok szerepét töltik be, az egyik testrészt megbetegedése pedig az egész test romlását vonhatja maga után.⁶⁸ A tizenkettedik fejezet, amely az arisztotelészi államformában is helyet kapó berendezkedések közül a „demokráciával” és „arisztokráciával” szemben a monarchia mellett tesz hitet, a Párizs városkapuján olvasható feliratot kommentálva teszi nyilvánvalóvá a politika és a vallás elválaszthatatlanságát, ezzel közvetve a rekatolizáció létjogosultsága mellett is érvelve: „Egy Hit, egy Törvény, egy Király. Jól írták, egy Király, természet vezérléséből írták.”⁶⁹ A tizenegyedik fejezet ugyan az uralkodót Isten helytartójának, egyben azonban az ország gondviselő szolgálojának tartja, vagyis a hatalom isteni eredetével az abszolutisztikus törekvések elméleti korlátozása a célja.⁷⁰ Az értelmezést segítették a mű elején olvasható,

⁶⁵ A kora újkori fordítások jelentősége többek között abban állt, hogy a szöveg egyes kulcsfogalmainak retorikai átírása, a hangsúlyok eltolása, a beszédhelyzet finom átalakítása lehetővé tette akár a szöveg eredeti mondanivalójától való eltérést is. Hargittay Emil szerint Csáky a „korabeli fordítási gyakorlatnak megfelelően” pontos fordítást igyekezett közreadni, teljességgel mindazonáltal nem lehet kizárni, hogy további filológiai vizsgálatok az ő esetében találnak majd erre példát. A kora újkori magyar fordításokról l. Vincze Hanna Orsolya: A kora újkori magyar fordítások téje. Korall 7. (2006) 116–132. Csáky fordítási sajátosságairól l. *Hargittay E.*: Gloria, fama, literatura i. m. 129.

⁶⁶ Papp Klára szintén úgy ítélte meg, hogy a szerző „középutat követni kívánó személyiség”, a műből pedig az olvasók akár a mindkét oldaltól való elhatárolódást is kiolvashatták. *Papp Klára*: Az erdélyi Csákyak. (Erdélyi Tudományos Füzetek 273.) Kolozsvár 2011. 66.

⁶⁷ RMK I. 1169. A 3.

⁶⁸ RMK I. 1169. B 7. Az ókori szerzők közül Cicero organikus államfelfogását érdemes kiemelni. L. *Havas László*: Cicero organikus államfelfogása consuli beszédeiben. Antik Tanulmányok 36. (1992) 67–77. Weber János Janus bifrons című munkája esetében éppen ennek kapcsán talált párhuzamokat a *Politica philosophiai okoskodásban* Bubryák Orsolya. L. *Bubryák Orsolya*: Egy polgári mecénás a 17. században. Weber János eperjesi főbíró (1612–1684). *Ars Hungarica* 31. (2003) 236–238. Weber biologikus államfelfogásához l. még: *Uő*: Weber János Wappen der königlichen freyen Stadt Epperies című művéről. Irodalomtörténeti Közlemények 99. (1995) 338–341.

⁶⁹ RMK I. 1169. B 7.

⁷⁰ RMK I. 1169. C. Ebben az esetben tehát semmiképpen nem az a helyzet, mint I. Jakab angol király munkája, A Szabad Monarchiák Igaz Törvénye esetében, amely éppen a természetjog

mottószerű citátumok is. Míg az első kettő az adott helyzetben egyértelműen a rekatolizáció elvi alátámasztásaként szolgált, a katolizálás szükségességét sugallva a protestáns olvasók számára, a második kettő épp úgy felidézhetette a kortársakban a rendi szervezkedést, az annak felszámolását követő pereket és a hatalom túlkapásait, mint a Habsburg-kormányzattal szembeszálló bujdosók 1672-es őszi támadását.⁷¹

„Minden Respublicában, vagy Országban első a Religio, és Istenes dolgokat illető szorgalmatosság.

A' meg bántódot Religio, a' Politiát meg bántya. Lipsius.

Magános dolgok, a' közönséges jónak ártalmára voltak, léznek is mindenkor. Kinek, kinek magános haszna, legh nagyobb méрге a' közönséges jónak. Tacitus, Livius.

A' Respublicáknak nagyobb mirigye nintsen, kiben az jók a' gonoszoktul megh nem különböztetnek.”⁷²

Középutassága ellenére hangsúlyozandó, hogy Csáky István a Habsburg-dinasztia szilárd felső-magyarországi támaszának számított. A bujdosó magyarság számára a behódoláson túl nem látott más lehetőséget.⁷³ A Rottal Jánosnak írt, még 1671 júniusában kelt levelében olvasható sorok pedig egyér-

és a királyság fundamentális törvényei mellett a hatalom isteni jogalapja következtében tette elméletileg is lehetlenné az uralkodói hatalom elleni lázadást. L. VI. (I.) *Jakab*: A Szabad Monarchiák Igaz Törvénye, avagy kölcsönös és viszonyos kötelesség egy szabad király és természetes alattvalói között. Ford. Radó Bálint. In: *Kiss Gergely – Radó Bálint – Sashalmi Endre*: Abszolutizmus és isteni jogalap. Szöveggyűjtemény. Bp. 2006. 39–71.; A mű alapkonceptiója Csáky és nemesi kortársai olvasatához képest nyilvánvalóan abból a jezsuita felfogásból fakad, amely Pázmány Péter *Öt szép levél* című munkájában is tetten érhető Husz János megegetésének példája kapcsán. Pázmány egyértelműsíti, hogy egyházi kérdésekben a zsinat a császár fölött állt, éppen ezért a katolikusok nem szegtek esküt, mikor figyelmen kívül hagyták a számára kiadott császári menlevelet. Hangsúlyai által azonban a szövegrész a világi hatalomnak a katolikus egyház általi korlátozhatóságára irányítja rá a figyelmet. L. *Pázmány Péter*: Egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél (1613). S. a. r., az utószót és a jegyzeteket írta Bitskey István. Bp. 1984. 75–81.

⁷¹ Ezt még tovább erősíthette az első fejezet, amely a véres római polgárháborúk példáján keresztül próbálta bemutatni, hova vezet az, ha a közjó helyett a „magános vagy rész szerint való jó” kerül előtérbe. RMK I. 1169. A 2. A bujdosók 1672 őszen vezetett királyságbeli hadjárataról: *Trócsányi Zsolt*: Teleki Mihály. Erdély és a kuruc mozgalom 1690-ig. Bp. 1972. 123–132.; Csáky értelmezésében a bujdosók támadása természetesen a negatív példát szolgáltathatta. A volt kállói vicekapitány, ekkor már Teleki Mihály szolgálatában álló Vér Mihály Spankau, Wolfgang Friedrich Freiherr von Cobb és Esterházy Pál mellett Csákyt is azok közé sorolta, akik kegyelemlevelet küldözgettek a hajdúknak, jutalmat is ígérve azok számára, akik a bujdosók valamelyikét élve vagy akár csak fejét eléjük viszi. L. Vér Mihály Teleki Mihálynak. 1672. november 13., Kővár. In: A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. Teleki Mihály levelezése. VI. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1912. 400–402.

⁷² RMK I. 1169. A 1.

⁷³ Ahogy egy 1674. augusztus 4-én, Szepesben kelt levelében is kifejezte reményét, a bujdosó magyarság, ha nem akar veszni, „eszére tér”. l. MNL OL P 507 Lev. Ser. A. V. 13. d. Nr. 498. fol. 351–352. (címezés nélkül, a Rottal Jánosnak írt levelek között).

telművé teszik, hogy Erdély szerepéről is lesújtó véleménnyel volt: „Erdéli Magyar Országot eleitül fogvást többször vesztegette, mint segítette, nagyságod jobban tudja.”⁷⁴ A két szembenálló fél közötti kiegyezést azonban birtokainak védelme mellett az ország, különösen Felső-Magyarország iránt érzett felelősség miatt, ezzel összefüggésben pedig az oszmánoknak való behódolás elkerülése érdekében fontosnak tartotta, és ezért is vállalhatta fel a közvetítőszerepet.

Ugyanezek a félelmek és a kompromisszum szükségességének gondolata érhetőek tetten két aulikus, a bécsi udvar politikájával szemben azonban óvatos kritikát megfogalmazó személy, Hartyáni András és a bujdosók elleni katonai akciókban résztvevő Barkóczy István 1672 őszén kelt, Szelepcsényi György esztergomi érsekhez írt leveleiben is.⁷⁵ További kutatások lennének szükségesek ugyanakkor annak megállapításához, hogy a Habsburgok hűségén maradt felső-magyarországi nemességnek a körében mennyire lehettek általánosak az ilyen vélekedések.

Csáky talán ismerte az ellenoldal propagandisztikus írásait is, egy 1674 októberében kelt levele alapján legalábbis annyi bizonyos, hogy tudomása volt az 1671-ben anonim megjelent *Austriaca Austeritas*ról, vagy valamelyik álnéven, 1672-ben, illetve 1673-ban folytatással kiegészített példányáról.⁷⁶ Arra vonatkozóan eddig nem kerültek elő források, hogy mennyiben ismerte a röpirat tartalmát. Csak feltételezni lehet, hogy a hasonló jellegű írások miatt is tarthatta fontosnak egy alapvetően Habsburg-hű, katolikus munka megjelenését, amely egyúttal egyszerre fejezte ki a felső-magyarországi köznemesség körében népszerű nemesi köztársaság eszméjének és a Habsburgok által kiépíteni próbált — a propaganda szintjén is képviselt⁷⁷ —, gyakorlatilag korlátlan abszolutizmusnak az elvetését, egyfajta kompromisszumos megoldást tartva

⁷⁴ Csáky István Rottal Jánosnak. 1671. június 11., Szepes. MNL OL P 507 Lev. Ser. A. V. 13. d. Nr. 498. fol. 331–332.

⁷⁵ Hartyáni András Szelepcsényi Györgynek. 1672. szeptember 23., Kassa. ÖStA HHStA UA Spec. Nr. 12. Kr. 180. Fasc. 180. Konv. D. Nr. 2. fol. 5–8.; Barkóczy István Szelepcsényi Györgynek. 1672. szeptember 28., Tállya. I. uo. Nr. 4. fol. 11–14. (mindkét levél latin nyelvű fordításával együtt).

⁷⁶ A levélből sajnos nem derül ki, hogy Csáky konkrétan milyen intézkedéseket tett. L. Csáky István címzés nélküli, német nyelvű levele a Rottal Jánosnak szóló levelek között. 1674. október 13., Szepesvár. MNL OL P 507 Series A. V. 13. d. Nr. 498. fol. 357–358.; A sokáig Bethlen Miklósnak tulajdonított röplap szerzőjeként Jankovics József Pósházi Jánost azonosította be. L. *Jankovics József: Kétes provenienciájú Bethlen Miklós-művek*. Magyar Könyvszemle 94. (1978) 356–359.

⁷⁷ További mélyreható vizsgálatok lennének szükségesek annak megítéléséhez, hogy vajon mennyiben ismerte Csáky a Habsburg-propagandát szolgáló munkákat, amelyek nyilvánvalóan ellenkeztek rendi felfogásával. Nemzetközi téren a propaganda és a reprezentáció szempontjából komoly kihívást jelentett például a magyar nemesség számára Gualdo Galeazzo Priorato életrajza I. Lipótról, amelynek első két kötete 1670-ben, a harmadik éppen 1674-ben jelent meg. A munka többek között az 1663–1664-es oszmánok elleni háború eseményeit, így a sérelmezett 1664-es vasvári békekötést is a bécsi udvar interpretációja szerint mutatta be. L. *G. Etényi Nóra: A választófejedelem lehetőségei: II. Miksa Emanuel és a magyar hadszíntér*. In: *Új: Pamflet és politika. A hatalmi egyensúly és Magyarország a 17. századi német propagandában*. Bp. 2009. 178.; Jó példa még az az 1674-es, Bartholomäus Kilian által metszett olmtüzi tézislap, amely Johann Gaspar Ampringen guberniumi elnök 1673-as beiktatására utalt. Ezen Ampringen a császári propaganda különféle attribútumaival, páncélban, egy sas és egy oroszlán által húzott győzelmi kocsiiban ülve került megjelenítésre. A háttérben a felső-magyarországi kulcsváros, a császári csapatok által megszállt Eperjes volt látható, míg a kép jobboldalán egy magyar címeres

ideálisnak. Kérdés, hogyan gondolhatta ezt megvalósíthatónak? Mindez ugyanis a fordításból természetesen nem derül ki, így talán érdemes lehet szintén dinasztia-hű magyarországi kortársainak elgondolásaiból kiindulni.

Közülük az egyik Kéry János, aki 1672-ben megjelent *Martis Turcici ferocia* című munkájában szükségesnek látta a Habsburgok örökös uralmának elfogadását.⁷⁸ Ugyanebben az évben keletkezett emlékiratában Szelepcsényi György esztergomi érsek régebbi előzmények után vetette fel a királyválasztás és az Aranybulla ellenállási záradékának eltörlését,⁷⁹ éppen 1674-ben pedig a későbbi nádor, ekkor bányavidéki- és dunáninneni főkapitány Esterházy Pál fejtegette emlékiratában az örökös és abszolút királyság előnyeit. R. Várkonyi Ágnes szerint Szelepcsényi és Esterházy elképzelése lényegében egy olyan formája volt az abszolutista kormányzásnak, amely a Habsburg-dinasztia és a rendek kompromisszumán alapult.⁸⁰ Tekintetbe véve, hogy Csáky már a felső-magyarországi generálisi tisztséget is Esterházy támogatásával nyerte el 1681 decemberének végén,⁸¹ majd pedig a királyválasztást és az ellenállási záradékot eltörlő 1687-es pozsonyi országgyűlésen éppen őt nevezte ki az uralkodó országbíróvá, adja magát a levéltári forrásokkal még alátámasztandó feltételezés, hogy talán már az 1670-es évek első felében is tagja lehetett egy ilyen nézeteket valló körnek, vagy legalábbis ismerhette gondolataikat, elképzeléseiket. Különösen az Esterházyval való kapcsolat emelendő ki, hiszen Csáky 1672. október 28-án született Imre nevű fiának ő volt a keresztapja,⁸² ismeretőségük tehát legkésőbb már ekkorra visszanyúlik.

Ennek a politikai koncepciónak képezte szerves részét a rekatolizáció támogatása, amely a korabeli katolikus főnemesi felfogás szerint előfeltétele volt annak, hogy a Habsburgok vezetésével az oszmánokat sikerüljön kiűzni a Magyar Királyság területéről, mindez pedig a művészet, reprezentáció eszközeivel

homlokzatú kapu alatt magyar viseletben lévő férfiak menete készült fogadni a kormányzót. A tézislap részletes elemzését l. *Appuhn-Radtke, S.*: Thesenblatt im Hochbarock i. m. 148–151.

⁷⁸ *Borián Elréd*: A történetíró Kéry János. Irodalomtörténet 37/87. (2006) 593–600.

⁷⁹ Még nyitrai püspökként az 1655-ös pozsonyi országgyűlés alatt egy külön megbeszélésen éppen ő hozakodott elő az ötlettel, hogy Lipótot választás nélkül kellene megkoronázni. Kármán Gábor: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Bp. 2011. 283.

⁸⁰ *R. Várkonyi Ágnes*: Az abszolutista berendezkedés tervei és megvalósulása Magyarországon (1687–1703). In: *Uő*: Magyarország keresztútjain. Tanulmányok a XVII. századról. S. I. [Bp.] 1978. 235.; Benczédi László Szelepcsényi György példáját bemutató már pár évvel korábban is hasonló következtetésre jutott. L. *Benczédi László*: Szelepcsényi érsek ügye és a lipóti abszolutizmus megalapozása 1670 őszén. Történelmi Szemle 18. (1975) 500.

⁸¹ *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713). (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Hatóság és hivataltörténet 10.) Bp. 1991. 35.; Csáky felső-magyarországi generálisi tisztsége elnyerésének időpontjához l. *Ludiková, Z. – Mikó Á. – Pálffy G.*: A szepeshelyi Szent Márton-templom i. m. 340.; Hivatali utasítását l. 1681. december 28., Sopron. MNL OL P 71 64. cs. Fasc. 174. Nr. 25.; Akárcsak Kéry, Csáky is tagja volt annak a nyolcfős bizottságnak is, amely a rendek nevében fogadta az országgyűlésre érkező uralkodót. *Lauter Éva*: *Modus observandus...* A 17. századi magyar nádorválasztások rendje. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp. 2008. 188.

⁸² Csáky oklevéltár II. 615.

is megjelenítésre került.⁸³ A rekatolizációval és a bécsi udvar központosító szándékaival szemben azonban komoly szellemi kihívást jelentett a felső-magyarországi városok művelt értelmisége is, amelynek tagjai felsőfokú tanulmányaikat többségében külföldi protestáns iskolákban végezték. Az új típusú politikai olvasmányokon keresztül a legújabb szellemi áramlatokat és elméleteket is megismerték, emellett pedig kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszerrel is rendelkeztek.⁸⁴ A városok közül kiemelkedett az antikaticizmus központjának számító Eperjes, amely annak ellenére nyitotta meg a kassai jezsuita akadémia szellemi ellenpontját képező kollégium kapuit 1666. november 18-án, hogy I. Lipót korábban elrendelte az építkezés leállítását.⁸⁵ Politikailag veszélyesnek számítottak az olyan, a bécsi udvari körök szándékaival ellentétes elképzelések is, mint amilyen az eperjesi polgárság és a bécsi kormányzat kompromisszumán alapuló, mérsékelt abszolutizmust felvázoló Weber János eperjesi főbíróé és patikusé is volt.⁸⁶ Már Bársony György váradi püspök 1671-ben, Kassán megjelent munkája, a protestánsok jogelvesztését hangoztató és erőszakos áttérésüket Istennek tetsző cselekedetként hirdető *Veritas Toti Mundo Declarata* is közvetve a protestáns értelmiség ellen indított szellemi támadás egyik termékének tekinthető.⁸⁷ A *Politica philosophiai okoskodás* ebbe a szellemi küzdelemben politikai oldalról kapcsolódott be, amely azonban a korban elválaszthatatlan volt a felekezeti kérdésektől.

Mindemellett a katolikus udvari etikát közvetítő *Politica philosophiai okoskodás* mint elmélkedésre alkalmas mű cél-, illetve befogadó közönségét kontrollforrások híján nehéz behatárolni, ezen a téren talán majd az újabb irodalomtörténeti és levéltári kutatások hozhatnak új eredményeket. A munka jellegénél fogva mind a felső-magyarországi, részben protestáns vármegyei nemesség, mind az alapvetően dinasztia-hűnek tekinthető katolikus főnemesség elgondolkodtatására alkalmas lehetett egy olyan történelmi pillanatban, amikor mindkettőnek a tagjai politikai válaszút elé érkeztek.

⁸³ Esterházy Miklós 1675-ös, I. Lipótnak ajánlott tézislapja igen jó példa erre. Ezen az uralkodó talpig fegyverben, Aeneasként jelenik meg. A tézislapot elemezve Galavics Géza mutatta be, hogy az az oszmánok elleni harcot is hirdeti. L. Galavics Géza: Magyar diákok 17. századi tézislapjai Közép-Európában. Művészettörténeti Értesítő 53. (2004) 68.

⁸⁴ G. Etényi Nóra: A magyar politikai elit és a nemzetközi nyilvánosság. In: Uő. Pamflet és politika. A hatalmi egyensúly és Magyarország a 17. századi német propagandában. Bp. 2009. 237–241.

⁸⁵ Kónya Péter: A felső-magyarországi városok társadalma a 17. században. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. Csukovits Enikő – Lengyel Tünde. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.) Bp. 2005. 357–366.; Az 1670 óta német csapatok által megszállt Kassán már 1649-et követően erős katolikus központ épült ki, amelyben központi szerepet játszott a Kisdy Benedek egri püspök által felállított, ténylegesen 1660 óta működő jezsuita akadémia. L. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében i. m. 21.; Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp. 1981. 308–309.

⁸⁶ Vö. Hargittay E.: Gloria, fama, litteratura i. m. 82–90.

⁸⁷ Bársony György Veritasáról bővebben l. *Esze Tamás*: Bársony György „veritas”-a. Irodalomtörténeti Közlemények 75. (1971) 667–693.; Csáky 1664. április 26-án született lányát, Annát, valamint az 1673. október 3-án világra jövő Klárát és Györgyöt is Bársony keresztelte meg. Csáky oklevéltár II., 613., 615.

Összegzés

A kutatás új eredményként könyvelheti el, hogy Csáky István pártfogásával az először 1670-ben, Prágában megjelent *Nexus philosophiae theorico-politicae* 1672-es második, rövidebb kiadása jelent meg Kassán latinul *Philosophia politica*, Lőcsén pedig saját fordításában magyarul *Politica philosophiai okoskodás* címen. Az 1670-es években beregi és szepesi főispáni tisztséget viselő Csáky regionális politikai súlya a Gubernium bevezetését követően nőtt meg, a bécsi udvarnak ugyanis szüksége volt rá a felső-magyarországi politikai helyzet stabilizálásához, hamarosan pedig a bujdosókkal folytatott tárgyalásokban is szerep jutott számára. A rekatolizációt aktívan támogató szepességi főúr a bécsi udvar biztos támaszának számított, ugyanakkor lehetőségeihez képest megpróbálta védelmezni a rendek érdekeit is. Az alapvetően morálfilozófiai alapú katolikus udvari etikát, ezzel együtt azonban már az abszolutizmus gondolatiságát is közvetítő *Politica philosophiai okoskodás* megjelenítésével a kortárs magyarországi nemesség figyelmét próbálhatta meg felhívni az udvari politikai kultúra elsajátításának fontosságára egy olyan időszakban, amikor a hatalom a kiépítendő abszolutizmus érdekében felfüggesztette a magyar rendi alkotmányosságot. Habár a mű a Habsburg-dinasztia melletti kiállást is jelentette, egyben elutasítva az Erdélyben bujdosó magyarországiak politikáját, Csáky vélhetőleg egy a rendek és a bécsi kormányzat közötti kompromisszumos politikai megoldás mellett érvelhetett vele.

ISTVÁN CSÁKY AND HIS *POLITICA PHILOSOPHIAI OKOSKODÁS* (POLITICO-PHILOSOPHICAL ARGUMENT)

by Barta M. János

Abstract

István Csáky, főispán of Bereg and Szepes counties, published his *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* (The Example of Honest Life according to Politico-Philosophical Argument) in 1674 simultaneously in Latin at Kassa and in his own Hungarian translation at Lőcse. Attention to this work, which combines the features of mirrors for princes, practical courtly manuals and texted emblem books, has been drawn by Emil Hargittay, who published in 1992 a critical edition of an earlier manuscript version of the Hungarian translation. Yet the intentions which underlay Csáky's publication have so far proved impossible to explore on account of the general ignorance of the author's career and the lack of any information about the Prag work which served as the basis for translation. The first part of the present paper summarizes the most important information regarding this work, which was identified in the meantime, a politico-philosophical treatise known as *Nexus philosophiae theorico-politicae, seu theses ex universa philosophia peripatetica*, which was published at Prag in 1670 and then in 1672.

The second unit examines the possible aims of the publication of the Argument, and its political interpretation, in the context of contemporary political circumstances and of István Csáky's political role between 1670 and 1675, trying to outline parallels and similarities with the ideas of contemporary pro-Habsburg Catholics. Csáky, who belonged to the aulic magnates and actively supported recatholization, bore no important office during the absolutist experiment of the 1670s, but the court of Vienna did count with his person on account of the political instability in Northern

Hungary. As a member of the committees of 1674 and 1675, Csáky was entrusted with the task of drawing back the refugees (Hung. *bújdosók*) to the ruler's fidelity, while, as főispán of Bereg and Szepes, he made efforts to protect the interests of the county nobility against the policies of the court. One of the basic aims of the Argument, therefore, mediating as it did a catholic courtly ethics based on moral philosophy, but also the ideas of Habsburg absolutism, may have been to emphasise Csáky's fidelity to the court, and to draw the attention of contemporary Hungarian nobility to the importance of getting acquainted with courtly political culture. At the same time, Csáky may also have used his work as a piece of argument to support a compromise settlement of the conflict opposing the Viennese government and the Hungarian estates, rejecting both the policies of the refugee movement and the absolutist ideas of the court.

